

THUISLOOSHEID OF DAKLOOSHEID? IS ER WAT AAN DE HAND?

**Amerikaanse aanzetten voor een sociologische analyse van
thuisloosheid**

Inne Van de Ven

Ik woon, dus ik ben
(Van Helsen en Van Hijfte, in: Barbier, 1994)

1. INLEIDING

Thuisloosheid wordt in West-Europa de laatste jaren alsmear meer als sociaal probleem ervaren. Dat valt onder andere af te leiden uit de toenemende aandacht die de media aan het fenomeen besteden. Vooral de groeiende omvang van de thuislozenpopulatie, de toename van het aantal vrouwen en jongeren en de toenemende zichtbaarheid van thuislozen leiden tot een grotere probleemgevoeligheid van publieke opinie en overheid.

De Vlaamse (wetenschappelijke) kennis en beeldvorming over thuisloosheid wordt in sterke mate bepaald door het Nederlandse thuisloosheidsonderzoek. Onderzoek dat echter hoofdzakelijk vanuit een sociaal-psychologische en sociaal-geneeskundige invalshoek tot stand komt (Van Gestel, 1994; Greshof en Deben, 1994; Spierings, 1991). In Nederland is het thuisloosheidsonderzoek onder leiding van de sociaal-psycholoog Heydendael toonaangevend, in zoverre zelfs dat zijn definitie van thuisloosheid kennelijk het karakter van een standaarddefinitie heeft verworven (Van Gestel, 1994: 57). Onder thuisloosheid verstaat hij: "Een toestand van maatschappelijke en sociale kwetsbaarheid, waarin geen functionele of mede- en intermenselijke relaties van betekenis worden onderhouden, met verlies van een vast leefmilieu in de maatschappij" (Van Gestel, 1994: 54). De Vlaamse definitie van thuisloosheid vertoont sterke overeenkomsten met de Nederlandse. Thuisloosheid wordt o.a. omschreven als een "... toestand waarin een persoon zonder permanente woonst, werk en/of bestaansmiddelen verkeert, en waarin sprake is van een combinatie van

persoonlijke, relationele en maatschappelijke kwetsbaarheid; zodat er geen bindingen van betekenis meer bestaan op deze drie domeinen" (De Clercq et al., 1992: 3).

Deze sociaal-psychologische invalshoek leidt meer dan eens tot een 'miserabilistisch vertoog' (Raes, 1994:7) waarbij men stelt dat "... thuisloos worden en blijven een gevolg is van of samenhangt met individuele eigenaardigheden" (Heydendaal, 1995). Niettegenstaande recent in Nederland ook nieuwe, sociologische, onderzoekssporen worden ingeslagen, heeft het Nederlandstalige thuisloosheidsonderzoek daardoor te weinig oog voor de invloed van structurele factoren op het fenomeen thuisloosheid.

Voor een hulpverlener en socioloog in spé zijn deze sociaal-psychologische verklaringen weinig bevredigend. Mede daarom koos de auteur van dit artikel thuisloosheid als onderwerp voor haar sociologische eindverhandeling. Onder impuls van Kristel Driessens (UIA) werd geopteerd voor een studie van de overvloedig voorhanden zijnde Amerikaanse onderzoeksliteratuur met betrekking tot thuisloosheid. De centrale vraag daarbij was of het Amerikaanse onderzoek kan bijdragen tot een beter verstaan van de Vlaamse thuisloosheid en mogelijkerwijze een aanzet kon vormen voor verder sociologisch onderzoek naar dit fenomeen.

Uit deze eindverhandeling, die een overzicht biedt van hedendaagse thuisloosheids-onderzoek (1) in de Verenigde Staten, lichten we in dit artikel twee thema's die een bijdrage kunnen leveren aan het sociologisch onderzoek naar thuisloosheid in Vlaanderen. Het eerste thema betreft het probleem van de conceptualisering en operationalisering van thuisloosheid. Vervolgens geven we een overzicht van de typologieën die door Amerikaanse thuisloosheidsonderzoekers werden geconstrueerd. Tot slot trachten we het belang van deze resultaten voor het sociologisch onderzoek in Vlaanderen te duiden.

2. CONCEPTUALISERING EN OPERATIONALISERING VAN THUISLOOSHEID

Al bij de aanvang van een sociologische analyse van het fenomeen thuisloosheid, valt de spraakverwarring op die dit onderzoeksterrein overschaduwet. Dak- en thuislozen, maatschappelijk gehandicapten, zwervers, vagebonden of landlopers zijn slechts enkele van de noemers waaronder men in Vlaanderen en Nederland een populatie zonder vaste woonplaats tracht te vangen. Ook Amerikanen houden er een waaier van begrippen op na. Niettegenstaande het laatste decennium het begrip "homeless" in alle onderzoeken wordt gehanteerd, blijkt ook aan de andere kant van de oceaan weinig eensgezindheid over de inhoud van het begrip. Afgaand op de ettelijke bladzijden literatuur die hieraan gewijd worden, kunnen we zelfs spreken van een definitie-polemiek. Het debat wordt bij wijlen heftig gevoerd omdat naast academische uitgangspunten ook professionele en politieke belangen een rol spelen. De definitie van thuisloosheid moet immers verschillende heren dienen en die heren hebben verschillende belangen. Wetenschappers, beleidsverantwoordelijken, zorgverstrekkers en hulpverleners willen respectievelijk verklaren, beheersen, middelen verwerven en de noden van de thuislozen beantwoorden. Dat kan niet anders dan tot een Babylonische spraakverwarring leiden waarin de meeste actoren trachten zichzelf te legitimeren. In deze paragraaf wordt

getracht om, aan de hand van een historische benadering van de Amerikaanse thuisloosheid en het Amerikaanse thuisloosheidsonderzoek, hierin enige klaarheid te scheppen.

2.1 De historische wortels van het concept thuisloosheid

Amerikaanse thuisloosheid is bijna zo oud als de Verenigde Staten zelf. Toch zijn er doorheen de geschiedenis opvallende verschillen te constateren in de manier waarop publieke opinie, lokale overheden, federale beleidsmakers en (vanaf het begin van de twintigste eeuw) het sociaal-wetenschappelijke onderzoek dit fenomeen benaderen.

2.1.1 De 'shamefull vagrant'

Tot aan het begin van de 18de eeuw werd thuisloosheid gezien als een gevolg van breuken in de familiestructuur (relatiebreuk, overlijden, weglopen) en verholpen door "outdoor-relief". Thuislozen werden opgevangen in gezinnen, die in ruil daarvoor een financiële tegemoetkoming van de lokale overheid ontvingen. Tijdens het tweede kwart van de 18de eeuw werd de Noord-Amerikaanse samenleving getroffen door een economische crisis, waardoor de thuislozenpopulatie sterk aangroeit en het lokale bijstandssysteem onder druk komt te staan. Het toenemend aantal rondzwervende armen was een doorn in het oog van de lokale burgers en vroeg om overheidsmaatregelen. De invoering van de (Engelse) Elisabethaanse Armenwetten (2) institutionaliseerde het verschil tussen de lokale armen en de 'transients', de thuislozen. Deze laatste groep kon nergens rechten op bijstand laten gelden, terwijl de eerste steeds vaker in armenhuizen, later in werkhuizen en verbeteringsgestichten ("indoor relief") terecht komt. Naarmate de mobiliteit (en dus ook de druk op de lokale gemeenschappen) aan het einde van de 18de eeuw toenam, werden armoede en thuisloosheid meer en meer gezien als een moreel falen. De "shamefull vagrant" was geboren (Hoch, 1987: 18).

De 19de eeuw bracht weinig verbetering. Door de economische crisissen die zich in de tweede helft van de 19de eeuw voordeden, bleef het aantal rondtrekkende thuislozen aangroeien. Enkel een stijgende vraag naar seizoensarbeiders of soldaten (tijdens de Mexicaanse (1846-1848) en de Secessieoorlog(1861-1865)) deed het aantal thuislozen slinken.

2.1.2 De 'hobo', de 'tramp' en de 'bum'

Na de Secessieoorlog kenden de Verenigde Staten een snelle economische expansie. De constructie van spoorwegen en de groei van de grote landbouwbedrijven dreef de vraag naar tijdelijke en seizoenarbeid op. Voor het eerst in de geschiedenis van Amerika werd thuisloosheid een mannenzaak. De thuislozenpopulatie bestond hoofdzakelijk uit jonge, sterke, alleenstaande blanke mannen die een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van het nieuwe industriële Amerika. Desondanks had die Amerikaanse samenleving weinig respect voor deze 'transient workers, hobo's en tramps' (3).

Het optreden van de lokale gemeenschappen richtte zich aan het einde van de 19de eeuw vooral op het controleren van deze populatie, die omwille van haar omvang werd beschouwd als de "dangerous class" (Hoch, 1987: 20). Ze werd ruimtelijk afgescheiden van de goegemeente en ondergebracht in krottenwijken en Skid Rows (4). Een stringent optreden van de politie hield de thuislozen van de straat. Dat openbare veiligheidsbeleid maakte bijvoorbeeld van de New Yorkse politiegevangnissen (met 150.000 overnachtingen op jaarbasis) in 1890 het grootste 'opvangcentrum voor thuislozen' (Rossi, 1989: 19). Niettegenstaande ze door de Amerikaanse burgers werden uitgespuwd kunnen we de "hobo" en de "tramp" niet vergelijken met de hedendaagse Amerikaanse thuislozen. Ze onderscheiden zich van hun hedendaagse equivalent niet enkel omwille van hun belangrijke economische functie, maar zijn ook meer betrokken op de wereld. Rond de eeuwwisseling zijn ze zelfs, zij het in beperkte mate, georganiseerd (5) (Anderson, 1967; Hoch, 1987).

2.1.3 Slachtoffers van de economische recessie

Toen in de jaren dertig de Grote Depressie toesloeg, steeg het aantal lokale en rondtrekkende thuislozen alarmerend snel. Jonge mannen (en een kleine proportie vrouwen) zwierven van stad naar stad, op zoek naar werk. Thuisloosheid trof vooral in rurale gebieden veel gezinnen, wat er allicht toe bijdroeg dat de Amerikaanse overheid zich snel bewust werd van de structurele wortels van het probleem. Met zijn New Deal politiek trachtte president Franklin D. Roosevelt het tij te keren. Vanaf 1933 begon de federale regering inspanningen te doen om de thuislozen op te vangen. Het "Federal Transient Bureau" betaalde de kosten van onderdak en voeding die door de gemeenten werden verstrekt aan thuislozen zonder vestigingsrechten. Zo werden in maart 1934 130.046 thuislozen opgevangen in 300 stedelijke centra en 100 rurale kampen (Snow en Anderson, 1993) (6).

Vanaf 8 april 1935 voorzag de "Work Progress Administration" gedurende zes jaar 2 miljoen mensen per maand in werk en inkomen door het opdrijven van het aantal openbare werken, zij het zeer tegen de zin van het bedrijfsleven. De "Social Security Act" van 14 augustus 1935 reduceerde de economische onzekerheid van vele Amerikanen door de instelling van een werkloosheids-, invaliditeits-, ouderdoms- en wezenverzekering. Daarnaast werd voorzien in een aantal categoriale bijstandsprogramma's die door de staten werden beheerd (Hoch, 1987: 26).

2.1.4 De 'disaffiliated men'

Na de tweede wereldoorlog leek thuisloosheid uit de Amerikaanse samenleving gebannen. De economische situatie verbeterde dermate dat tussen 1950 en 1970 het mediaaninkomen verdubbelde. Van de brede categorie thuislozen bleven nog enkel de oudere alleenstaande mannen over die, verstoken van contact met hun familie, in de Skid Rows leefden. Deze thuislozen sliepen zelden op straat of in publieke plaatsen (7). Net als de hobo en de tramp ontbeerden ze niet in de eerste plaats een onderdak, dan wel een gezin of familie waarbij ze konden horen.

De "hobo" en de "tramp", met wiens "work and help the railroads were built, out-of-the-way mines were developed, and outpost towns were established" verdwenen uit het straatbeeld (Anderson, 1967: xxi). Wat overbleef zijn de 'gedesaffilieerden', bums, mensen die niet verbonden waren met sociale structuren of instituties. Allerhande reglementen (verbod op zwerven, openbare dronkenschap, wangedrag en bedelarij) en hard politie-optreden hielden hen uit het oog van wie er aanstoot aan kon nemen.

Deze onzichtbare thuisloosheid werd noch als een sociaal, noch als een sociologisch probleem gezien. Thuisloosheid werd niet beschouwd als een gevolg van structurele of culturele factoren, maar als een persoonlijk falen dat volgens maatschappelijk werkers en sociaal-wetenschappelijke onderzoekers opgelost kon worden met individuele rehabilitatie (Momeni, 1989: xxii).

2.1.5 De daklozen

De afbraak, renovatie of inkrimping van de Skid Rows op het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig, beperkt het aanbod van goedkope huisvesting voor de nieuwe thuislozen. Niet langer gehinderd door de politie (8), verspreiden ze zich noodgedwongen steeds meer over de hele stad. Thuisloosheid wordt daardoor opnieuw zichtbaar, waardoor ook de gevoeligheid van de publieke opinie voor het probleem toeneemt. Dat veroorzaakt een vloedgolf aan onderzoeken en artikels die in de loop van de jaren tachtig het fenomeen van de 'new homelessness' trachten te verklaren. Het 'alleen wonen' wordt daarin niet langer geproblematiseerd, aangezien het een leefvorm is waar steeds meer Amerikanen voor kiezen. Thuisloosheid wordt dan gezien als dakloosheid, waarbij de nadruk ligt op het niet beschikken over een permanente woonst.

2.2 Van een concept naar een operationele onderzoeksdefinitie en ... naar een nieuw concept

De sociaal-wetenschappelijke aandacht voor thuisloosheid is niet van recente datum. Reeds aan het begin van deze eeuw waren sociologen geïnteresseerd in het fenomeen. Door het gebrek aan onderzoek naar thuisloosheid in de jaren dertig (vermoedelijk te verklaren door het snelle overheidsoptreden) wordt de sociologische theorievorming over thuisloosheid in sterke mate bepaald door het onderzoek uit de jaren twintig en dat van de jaren vijftig en zestig.

2.2.1 Het 'old homeless' concept

Toen Nels Anderson in 1926 'The Hobo' schreef stond niet zozeer de thuisloosheid, dan wel de thuisloze centraal. Het dichtst bij een definitie komt zijn antwoord op de vraag "Why do men leave home?" Thuislozen waren mannen die hun thuis, familie of gezin hadden verlaten om uiteenlopende redenen: seizoenarbeid en werkloosheid, industriële onaanpassing, persoonlijkheidsproblemen, persoonlijke crisissen, discriminatie of zwerfvlucht. Wat ze met elkaar gemeen hadden was hun "unattached" zijn; alleenstaand, ongebonden en onverbonden leefden ze samen in dezelfde buurt. Een

van de opvallendste kenmerken van deze Skid Rows "... is the almost complete absence of women and children; it is the most completely womanless and childless of all the city areas" (Anderson, 1967: 5). Het zijn voornamelijk deze "transient homeless" die het beeld van de thuislozen (zullen blijven) bepalen. Thuislozen waren mensen die geen (min of meer) permanente woonst hadden, noch contacten met vrienden en familie.

Het concept thuisloosheid heeft in deze periode een andere invulling dan de 'letterlijke thuisloosheid' die de laatste decennia in de onderzoeksliteratuur wordt geviscerd. De hobo's en zwervers hadden met tussenpozen woonst. Tijdens het werk sliepen ze in goederenwagons maar in periodes van werkloosheid woonden ze in de vele goedkope hotels en slaaphuizen die de Skid Rows rijk waren. "It was not their housing conditions that rendered them homeless so much as their not participating in a life that gave them homes in the larger sense of that term" (Rossi, 1989: 22).

In de loop van de jaren zestig liet de "Housing and Home Finance Agency", voorloper van het "Department of Housing and Urban Development" (federaal) een aantal studies uitvoeren die uitsluitel moesten geven over de vraag of de "downtown areas" konden geherwaardeerd worden zonder daarbij moeilijkheden te creëren voor de inwoners van die buurten (9). De belangrijkste onderzoeken naar de naoorlogse thuisloosheid hadden dus niet tot doel de thuisloosheid te begrijpen of te verklaren. Ze vertrokken vanuit de vraag of de 'natuurlijke habitat' van de thuislozen kon geherwaardeerd worden zonder de thuislozen zelf te schaden.

De studies van Bogue (1963, Chicago), Blumberg et al. (1973, Philadelphia) en Bahr en Caplow (10) (1974, New York) portretteren de thuisloze inwoners als gedessaillieerde mensen. Het waren hoofdzakelijk blanke mannen, ouder (mediaanleeftijd dicht bij 50 jaar) en alleenstaand. Ongeveer een kwart leefde van een sociale zekerheidsuitkering, de rest van slecht betaalde tijdelijke arbeid. 20 tot 35% van deze thuisloze personen had een alcoholprobleem, één vijfde was gehandicapt en evenveel waren geestesziek (Rossi, 1994: 31).

Thuisloosheid werd dus in de jaren vijftig en zestig gedefinieerd in termen van persoonlijke banden en relaties met de bredere samenleving. Parallel met het thuisloosheidsconcept van de jaren twintig werd de wooncomponent naar de achtergrond verwezen. Bahr definieerde thuisloosheid als "... a condition of detachment from society characterized by the absence or attenuation of the affiliative bonds that link settled people to a network of interconnected social structures" (Rossi, 1989: 166).

Het sociale netwerk van mensen vervult normaliter een intermediërende rol; door het behoren tot een familie, school, bedrijf, partij, kerk of vrijwilligersvereniging verwerven mensen macht over hun eigen leven en leefomstandigheden. En juist daaraan ontbrak het deze thuislozen. Thuislozen waren dan volgens de onderzoekers "disaffiliated persons" waarbij desaffiliatie (of thuisloosheid) gezien werd als een proces van toenemend isolement van traditionele instituties en sociale rollen (Grigsby, e.a., 1990: 142).

Deze benadering had een uitgangspunt kunnen zijn voor het verdiepen van de kennis over en inzicht in de rol die het meso-niveau (het behoren tot) en zelfs het macro-niveau (het ontbreken van macht) spelen in thuisloosheid. Maar bij Bahr en andere aanhangers van de "desaffiliation-theory" blijft de persoon centraal staan. In de inleiding van Momeni's 'Homelessness in de United States' schrijft Bahr nog "A structural problem it may be, but it manifests itself in individual terms, and resolution of literal homelessness requires rehabilitation of individual homeless persons..." (1989: xxii).

Het thuisloosheidsonderzoek van de jaren twintig en dat van de jaren zestig vertonen op het eerste zicht een aantal gelijkenis die bij nader inzien verschillen blijken te zijn. In beide onderzoeks-periodes betreft het onderzoek naar een tamelijk homogene mannelijke populatie. Maar waar in het begin van de eeuw de Skid Row nog het domein van de 'hobo' of 'migratory worker' was, blijkt de populatie in de jaren vijftig hoofdzakelijk uit 'bums' of 'non-migratory non-workers' te bestaan. Ten tweede zijn de onderzoekspopulaties telkens gelokaliseerd in zeer specifieke buurten, de Skid Rows. Maar waar deze buurten in de jaren twintig nog een belangrijke economische functie hadden, blijkt dat in de jaren vijftig niet meer het geval. Van 'warehouse' voor altijd beschikbare reserve-arbeidskrachten zijn deze buurten gedegradeerd tot marginale achterbuurten. Wat beide onderzoeksperiode verbindt is het feit dat het "unattached" of "disaffiliated" zijn van de thuislozen centraal staat. Thuislozen hebben vaak nog een huis, maar geen thuis in de brede zin van het woord.

2.2.2 *Het hedendaagse thuisloosheidsconcept van nieuwe uitdagingen ...*

De wetenschappelijke bruikbaarheid van het oude thuisloosheidsconcept komt in het geding wanneer blijkt dat de thuislozen van de jaren tachtig in hun huisvestings-situatie sterker gedepriveerd zijn dan de thuislozen uit de jaren vijftig en zestig. De afbraak of herwaardering van de oude Skid Rows hebben de goedkope woon-alternatieven drastisch beperkt. Wie in de jaren tachtig thuisloos wordt, vindt zichzelf letterlijk teruggeworpen op de straat.

Huisvestingsdeprivatie is echter niet het enige terrein waarop de nieuwe thuislozen van de oude te onderscheiden zijn. De nieuwe thuislozenpopulatie is een heterogene populatie. Thuislozen zijn jonger en vaker dan vroeger zijn het vrouwen en gezinnen. Nieuwe thuislozen behoren meer tot minderheidsgroepen. Een dwarsdoorsnede van de nieuwe thuislozenpopulatie geeft dus een heel ander beeld dan de 'oude' thuislozenpopulatie.

Onderzoek naar deze nieuwe verschijningsvorm van thuisloosheid heeft dan ook nood aan een vernieuwd concept thuisloosheid, aan nieuwe theoretische kaders.

De ontwikkeling van een nieuw thuisloosheidsconcept wordt echter bemoeilijkt doordat thuisloosheid zowel bij de publieke opinie als bij sociale-wetenschappers zijn spiegelbegrip 'thuis' blijft op te roepen. We treffen in de onderzoeksliteratuur nog steeds de verbinding aan tussen een 'thuis' en begrippen als gezin, liefde, affectie, ondersteuning, warmte en begrip, aanvaarding,... Thuisloosheid is dan het niet hebben van al die dingen. In die zin is ook thuisloosheid een rijk begrip. Die rijkdom blijkt de

bron te zijn van alle aandacht die de publieke opinie opbrengt voor het probleem, maar vormt ook een obstakel voor het wetenschappelijk onderzoek omdat ze moeilijk te operationaliseren is (Rossi, 1994).

Anderzijds wijst Jencks (1994) er op dat het concept 'thuis' aan maatschappelijke invloeden onderhevig is. Volgens deze auteur is 'de verwantschap' als connotatie van 'thuis' al vanaf de jaren zestig langzaam aan het verdwijnen. Een 'thuis' wordt voor de Amerikaan hoe langer hoe meer een vast adres waarop hij alle rechten kan doen gelden en in en uit lopen wanneer hij wil.

Alles wijst er op dat deze laatste ontwikkeling de wetenschappelijke conceptualisering van thuisloosheid heeft bepaald. Het concept 'thuis' is in het hedendaagse thuisloosheidsonderzoek van zijn normatieve dimensie ontdaan. Het element huis(vesting) krijgt een prominente plaats in de definitie. De belangrijkste breuk met het oude thuislozenonderzoek situeert zich dus in de conceptualisering van thuisloosheid. Het hedendaagse concept thuisloosheid is herleid tot een ééndimensionaal concept dat het accent legt op de residentiële status van mensen.

2.2.3 ... en voor de hand liggende keuzen

De keuze voor een ééndimensioneel concept lijkt in grote mate bepaald te zijn door de omstandigheden waarin het hedendaagse onderzoek naar thuisloosheid vorm heeft gekregen. De snelle aangroei van de thuislozenpopulatie in het begin van de jaren tachtig geeft de problematiek een dermate urgent karakter dat beleidsverantwoordelijken en belangengroepen in eerste instantie op zoek gaan naar 'noodoplossingen'. Deze beleidsproblemen zijn er de oorzaak van dat het sociaal-wetenschappelijk onderzoek tussen 1980 en 1985 vooral een antwoord zoekt op de vraag hoeveel en (vooral op het lokale niveau) welke mensen thuisloos zijn. Een ééndimensioneel concept voldoet in deze context aan de gestelde onderzoeksdoelen.

Bovendien is het onderzoek naar thuisloosheid in de aanvang slechts in beperkte mate van sociologische of sociaal-wetenschappelijke aard is. Dat blijkt onder andere uit een bibliometrische analyse van Blasi waarin 64.1% van de artikels over thuisloosheid zijn gepubliceerd in tijdschriften die zich richten op de domeinen psychiatrie, psychologie en geneeskunde. Sociologie en sociale wetenschappen nemen slechts 9.9% van de publikaties voor hun rekening (1994: 580).

Daarbij spelen volgens Blasi vooral professionele belangen een rol. Vooral waar de onderzoeksvragen zijn toegespitst op het voorkomen van handicaps (verslavingsproblemen en geestesziekte) fungeren de onderzoeksresultaten als basis voor het opeisen van meer middelen voor de geestelijke gezondheidszorg.

2.2.4 Een operationele definitie voor thuisloosheid

Het veralgemeend gebruik van dit ééndimensionaal thuisloosheidsconcept betekent geenszins dat in het wetenschappelijk onderzoek een eenduidige operationele definitie wordt gehanteerd.

Vergelijking van de gehanteerde definities maakt belangrijke verschillen duidelijk. Ze kunnen als het ware geplaatst worden op een continuüm, met aan het ene uiterste het 'buiten slapen' en aan het andere uiterste het 'hebben van een eigen huis'. Wie zich aan de ene zijde van het continuüm bevindt is duidelijk thuisloos, wie zich aan de andere zijde bevindt duidelijk niet. Tussen die twee extremen bestaat een grijze zone waarover in de Amerikaanse onderzoeksliteratuur geen echte eensgezindheid bestaat. Wat met personen die verblijven in hotels, motels, SRO (11) en 'cubicles' (12) of ingetrokken zijn bij vrienden en familie? Voor de belangenverenigingen en voor sommige onderzoekers gaat het in al die gevallen over thuislozen.

De verschillen tussen de gebruikte definities zijn dus voornamelijk terug te brengen op de keuze voor een inclusieve, dan wel voor een exclusieve definitie van thuisloosheid.

2.2.5 Een inclusieve operationele definitie

De eerste aanzetten voor het gebruik van een inclusieve definitie worden gegeven door de belangenverenigingen voor thuislozen (13). Blasi wijst in dit verband op dat de belangenorganisaties in het begin van de jaren tachtig om pragmatische redenen kozen voor de focus op thuisloosheid. "The focus on homelessness produced some results, whereas a diffuse focus on poverty seemed likely to produce nothing...". Beleidsverantwoordelijken hebben deze reconstructie van armoede naar een (tijdelijke) ééndimensionele noodsituatie (onderdak) blijkbaar zeer gewillig aanvaard (1994: 563-564).

Om het probleem op de politieke agenda te krijgen (en het daar later te houden) is de omvang van de thuislozenpopulatie doorslaggevend. Die omvang is echter recht evenredig met de gehanteerde definitie. Daarom is het voor de belangenverenigingen strategisch belangrijk dat een definitie van thuisloosheid zowel de letterlijk thuislozen als de precair gehuisvesten (14) insluit. Naast de thuislozen die op straat of in een 'shelter' leven, worden ook personen die ingetrokken zijn bij vrienden of familie, verblijven in een ziekenhuis, gevangenis of SRO-hotel als thuisloos beschouwt.

De belangenorganisaties hanteren de meest inclusieve definitie. Ze gaan er van uit dat thuisloosheid de toestand ("condition") is van mensen die niet over een permanente woonplaats beschikken.

Een voorbeeld van een minder inclusieve definitie is die van Hope en Young (1986), die de inhoud van het begrip 'permanent' verduidelijken. Een woonplaats is niet permanent wanneer de (intentionele) verblijfsduur kleiner of gelijk is aan 45 dagen (1986: 19). Ze beschouwen iemand als thuisloos wanneer hij of zij slaapt of leeft in: beperkt of geen onderdak (ongeacht de duur); onder bruggen, portieken, auto's, verlaten gebouwen, busstations, 'all-night-café's', openbare gelegenheden; shelters of missions van religieuze of publieke organisaties voor gelijk welke periode; goedkope hotels/motels voor zover het verblijf (of de intentie tot) beperkt is tot minder dan 45 dagen; andere situaties waarbij de verblijfsduur of geplande duur minder dan 45 dagen bedraagt (bij familie, vrienden, een nacht in de cel,...).

Sosin, Piliavin en Westerfelt brengen die termijn terug tot 14 dagen, om diegenen die inwonen bij vrienden of familie niet te overschatten (1990: 160). Daarenboven wordt het verblijf in een onderdakfaciliteit verbonden aan wie de kosten van dit verblijf draagt, waardoor een groot deel van de precair gehuisvesten alsnog uit de onderzoekspopulatie wordt gesloten.

Beide operationele definities blijken in de onderzoeksfase problemen op te leveren. Vooral de thuislozen die een beroep doen op familie en vrienden worden gemist. Gezien voor de onderzoeken (meestal) onvoldoende middelen voorhanden zijn om een probabiliteitssteekproef te ontwikkelen, verloopt de rekrutering van de onderzoeksobjecten buurtgebonden (15) en bovendien uitsluitend aan voorzieningen waar thuislozen (maar vaak ook niet-thuisloze armen) gebruik van maken (zoals drop-in centers, nachtsielen en sociale restaurants).

Ook de definities die door officiële instanties worden gebruikt, kunnen onder de noemer van de inclusieve definities worden gebracht. Deze definities zijn minder inclusief dan de vorige, maar betrekken nog altijd personen die precair gehuisvest zijn.

De definitie, die als basis diende voor het onderzoek van het "U.S. Department of Housing and Urban Development" (1984), sluit ook personen in die verblijven in kwalitatief betere woonomstandigheden, maar dan enkel ingevolge een interventie van een openbare of private sociale dienst. Ze is echter beperkter dan de vorige definitie omdat het gebruik van een aantal diensten, waarop ook niet-thuisloze personen beroep doen, weehouden wordt. Iemand is dan thuisloos als hij of zij verblijft:

- in publieke of private noodopvangcentra die verschillende vormen kunnen aannemen -schoolgebouwen, kelders van kerken, overheidsgebouwen- en ook in hotels, appartementen en pensions in zoverre ze daar tijdelijk zijn met een waarborg van een publieke of private dienst;
- op straat, parken, metro's, busstations, treinstations, vlieghavens, onder bruggen en aquaducten, verlaten gebouwen zonder voorzieningen, auto's, vrachtwagens, of elke publieke of private plaats die niet bedoeld is als onderdak. (Bingham et al., 1987: 36).

Opvallend is dat niet alle 'shelter' gebruikers als thuisloos worden beschouwd aangezien de nadruk ligt op de kortstondige, respectievelijk noodopvang. Waarbij de vraag rijst hoe 'kortstondig' en 'noodopvang' moeten geoperationaliseerd worden. Bovendien worden personen die verblijven in transitionele voorzieningen voor thuislozen niet als thuisloos beschouwd. Mogelijk is het feit dat deze voorzieningen zich vooral in de tweede helft van de jaren tachtig ontwikkelen, daar niet vreemd aan. In die zin is het een illustratie van de relativiteit van een operationele definitie.

2.2.6 Een exclusieve operationele definitie

Voor het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is een eenduidige definitie belangrijk in functie van de uitvoering van het onderzoek, het analyseren van de resultaten, de vergelijking met resultaten van andere onderzoekers en het veralgemenen van resultaten op federaal vlak. Hiervoor werd aangetoond dat inclusieve definities zich daar

niet toe lenen omwille van het feit dat zij juist in de groep precair gehuisvesten geen eenduidig onderscheid kunnen maken tussen thuislozen en niet-thuislozen.

Daarnaast zijn nog andere argumenten aan te geven die een meer exclusieve operationele definitie verantwoorden. De kostenfactor van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is een eerste bijkomend argument voor een exclusieve operationele definitie. Het betrekken van de 'precair gehuisvesten' in de steekproefsamenstelling drijft de kostprijs van het onderzoek in niet geringe mate op. Ten tweede kiezen (beleidsgerichte) onderzoekers voor een exclusieve definitie vanuit de optie de ingezette middelen zoveel mogelijk te richten naar die groepen die de hoogste nood lijden (Peroff, 1987).

Een derde bijkomend argument, en vanuit wetenschappelijk oogpunt het belangrijkste, is dat een inclusieve definitie het onderscheid tussen thuisloosheid en ruimere problemen als inadequate huisvesting en armoede verdoezelt. Het onderzoek van Rossi (1989) toont juist aan dat tussen beide groepen opvallende verschillen bestaan zowel in omvang als inzake de kenmerken van de populatie. Dat het gebruik van een exclusieve definitie mensen uitsluit die in bijzonder precaire omstandigheden leven, hoeft volgens Rossi geen wetenschappelijke problemen te leveren. Het is juist de band die volgens hem tussen thuisloosheid en armoede bestaat die een goed afgebakende definitie noodzakelijk maakt (1987).

De meeste onderzoeken vertrekken dus vanuit een werkzame (exclusieve) definitie die tamelijk eenvormig is en waarbij thuisloosheid wordt gezien als "... the condition of those people who are without a permanent place to live" (Shlay en Rossi, 1992: 129). De meest volledige operationele definitie treffen we aan bij Rossi, die "het niet hebben van een gewoonlijke en regelmatige toegang tot een conventionele woning" als de kern van thuisloosheid ziet. In operationele termen wordt:

- een conventionele woning gedefinieerd als: huis, appartement, mobilhome of gehuurde kamer in hotels, SRO's, 'rooming-house' (16) of private woningen;
- een onconventionele woning als elke structuur die niet bedoeld is om als slaapplek te worden gebruikt, met inbegrip van publieke plaatsen als busstations en inkomhallen, verlaten gebouwen, slaapzaalarrangementen (zoals in 'shelters'), auto's, bestelwagens, trucks en hutten gemaakt van afvalmateriaal. Personen die verblijven in ziekenhuizen, gevangenissen en verpleegtehuizen worden uit de definitie uitgesloten;
- een gewoonlijke en regelmatige toegang wordt gedefinieerd als het huren of bezitten van een huis. Personen die niet zelf huren of bezitten, maar deel uitmaken van een huishouden waarvan een lid huurt of bezit, zijn niet thuisloos (1987: 10).

De enige onduidelijkheid die hier nog rest, is het begrip 'slaapzaalarrangementen'. Rossi wijst er zelf op dat er de laatste jaren nieuwe types van 'shelters' worden ontwikkeld, waarin quasi private leef-ruimtes met gedeelde kook- en wasgelegenheid ter beschikking worden gesteld van (vooral) thuisloze (gezinnen). Koegel et al. nemen in hun 'shelter'steekproef ook personen op die verblijven in een programma voor thuislozen dat als tijdelijk is omschreven (1990: 86). Daarbij mogen ook de 'welfare hotels' niet worden vergeten omdat sociale diensten gezinnen ook meer en meer onderbrengen in hotelkamers die, vaak bij gebrek aan andere opvangmogelijkheden, door sociale diensten worden betaald of gehuurd. Elke exclusieve operationele definitie

zal dus onderhevig blijven aan veranderingen in het zorgaanbod en in de visie van de samenleving op een conventionele woning.

2.2.7 Het definiëren van thuisloze gezinnen blijft problematisch

Gezinnen zijn in de Amerikaanse thuisloosheid prominent aanwezig. Vooral sinds het begin van de jaren tachtig doen steeds meer gezinnen een beroep op een sociale dienst in hun zoektocht naar onderdak. Zij verblijven zelden letterlijk op straat en worden vooral aangetroffen in 'shelters' of "welfare hotels". Zo voorziet bijvoorbeeld het stadsbestuur van New York City in 1980 duizend gezinnen (per dag) van een noodopvang, vijf jaar later is dat aantal vervijfvoudigd (Rossi, 1994: 348).

Omdat het 'shelter'systeem hen zelden de toegang weigert, bestaat het risico dat een 'institutionele' in plaats van een wetenschappelijke definitie wordt gehanteerd, waarbij thuisloze gezinnen worden gezien als 'gezinnen die in een 'shelter' verblijven'. Omdat ze zelden of nooit op straat slapen lijkt dat op het eerste zicht geen probleem. Bij nader inzien blijkt het 'shelter'systeem echter invloed heeft op de vorm die de thuisloze gezinnen aannemen.

De meeste gezinsshelters vangen enkel vrouwen met kinderen op. Een thuisloos gezin waar ook een vader en adolescente zonen aanwezig zijn, wordt bij de aanvraag gesplitst. De moeder en de jongere kinderen kunnen naar de 'shelter' terwijl vader en adolescente zonen letterlijk op straat staan, tenzij ze onderdak vinden in een andere 'shelter'. Anderzijds slapen in de 'shelters' voor alleenstaande thuislozen ook ouders waarvan de kinderen, omwille van de thuisloosheid van de ouders, in de bijzondere jeugdzorg of in de pleegzorg zijn ondergebracht (Liebow, 1993).

Dat betekent dat "... family homelessness as known through empirical research is, to some extent, a "construction" of the sheltersystem" (Rossi, 1994: 358). Bovendien wordt het aantal thuisloze gezinnen bepaald door het aantal bedden dat in de opvangcentra beschikbaar is. Er dient dus in de interpretatie van data met betrekking tot thuisloze gezinnen, rekening te worden gehouden met het 'geconstrueerde' karakter van deze gezinnen. Of dat geconstrueerde karakter leidt tot over- of onderschatting van het aantal thuisloze gezinnen is moeilijk vast te stellen.

2.2.8 De nood aan eenvormigheid

Sommige onderzoekers conceptualiseren thuisloosheid zeer breed maar gaan de definitie versmallen in het kader van hun onderzoek (Momeni, 1989: 2), terwijl anderen van bij de aanvang een veel beperktere definitie hanteren. Die versmalling betreft dus niet het concept thuisloosheid maar de operationele definitie. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de 'literally homeless' en de 'precariously housed'. Bijna alle onderzoeken beperken zich tot de eerste groep waarin twee subgroepen kunnen onderscheiden worden: 1) personen die op straat of in publieke plaatsen verblijven en 2) personen die in een 'shelter' (17) verblijven. De groep van de precair gehuisvesten wordt slecht in een beperkt aantal onderzoeken als thuisloos benoemd (Hope en Young, 1986; Sosin, Piliavin en Westerfelt, 1990).

Maar zelfs als wordt geopteerd voor de letterlijke thuisloosheid als onderzoeksfocus blijft onduidelijkheid bestaan over wat leven 'op straat' of in een 'shelter' in operationele termen betekent. Er worden dienaangaande vragen gesteld en niet altijd beantwoord. Zijn alle mensen die in een 'shelter' verblijven thuisloos (18)? Zijn mensen die terecht kunnen bij familie of vrienden maar dat niet willen thuisloos? Is een mishandelde vrouw die met haar kinderen naar een 'shelter' gaat om van daaruit een nieuwe woonst te zoeken thuisloos? En wat als diezelfde vrouw in een vluchthuis (19) terecht komt? Bovendien moet de vraag gesteld worden wat een 'shelter' eigenlijk is. Zijn SRO-hotels, doorgangshuizen, halfweghuizen en andere transitionele voorzieningen 'shelters'? En hoeveel mag een 'shelter' kosten voor het een goedkoop hotel is? En wat betekent 'op straat leven'; is iemand die in een tent, een auto, een truck of mobilhome slaapt thuisloos?

Deze problemen van operationaliseerbaarheid zijn op het lokale onderzoeksniveau gemakkelijk opgelost, in die zin dat de meeste onderzoekers hun eigen keuze maken. Het zijn dan ook met name die onderzoekers die een nationaal vergelijkend onderzoek hebben verricht (niet zelden als onderdeel van een lokaal onderzoeksopzet) die wijzen op de gevolgen van de verscheidenheid aan operationele definities. Gezien de definitie bepaalt welke onderzoeksobjecten worden geselecteerd, en dus wat de resultaten van het onderzoek zullen zijn, is nauwkeurigheid geboden. Vooral wanneer het beschrijvende, demografische of epidemiologische surveys betreft, is het noodzakelijk te weten welke thuislozen in de onderzoekspopulatie zijn betrokken, aangezien die studies pretenderen uitspraken te doen over 'de' thuislozenpopulatie.

Er is dus nood aan een eenduidige definitie die de essentie van het begrip dekt en tegelijkertijd bruikbaar is in het hedendaagse onderzoek. Een exclusieve definitie is vanuit wetenschappelijk standpunt te verkiezen boven een inclusieve definitie om overlapping met andere onderzoeksdomeinen, vooral het armoede-onderzoek te vermijden. Zolang dat niet het geval is, moet voor elk onderzoeksrapport zorgvuldig worden nagekeken welke thuislozen in de onderzoekspopulatie zijn betrokken.

2.2.9 Naar een wetenschappelijk bruikbaarder concept voor de jaren negentig?

De meeste auteurs lijken (20) het eens te zijn over het onderscheid tussen letterlijk thuislozen en precair gehuisvesten. Daarmee is het definitiedebat echter nog niet ten einde. Het tot zijn residentiële dimensie versmalde thuisloosheidsconcept, blijkt een onbruikbaar wetenschappelijk instrument voor de nieuwe onderzoeksdoelen die op het einde van de jaren tachtig worden geformuleerd (Grigsby et al., 1990; Snow en Anderson, 1993).

Deze nieuwe onderzoeksdoelen, waarbij de nadruk ligt op het verklaren in plaats van op het beschrijven en meten van thuisloosheid, vormen vooral een reactie op stigmatiserende en culpabiliserende effecten van het demografisch en epidemiologisch onderzoek. In deze nieuwe onderzoeksdoelen kunnen drie tendenzen onderscheiden worden.

Een eerste soort onderzoek bestudeert de *impact van socio-economische factoren* op de omvang van de thuislozenpopulatie (Elliott en Krivo, 1991) of op bepaalde subgroepen (Shinn en Gillespie, 1994; McChesney, 1990).

Daarnaast wordt bestudeerd *hoe mensen in thuisloosheid terecht komen en/of er weer uitraken*. Het onderzoek naar patronen van in- en uitrede behandelt voornamelijk de rol van meso-factoren zoals sociale netwerken en het aanbod van de dienstverlening voor thuislozen (Sosin et al., 1990; Weitzman et al. 1990; Baker, 1994, Grigsby et al., 1990; Gounis, 1992).

Een derde onderzoeksvorm tenslotte, beoogt het *verstaan van het leven dat mensen in thuisloze omstandigheden leiden*. Dit micro-sociologisch onderzoek is gericht op het verwerven van inzicht in de aanpassings- en overlevingsstrategieën die thuislozen ontwikkelen en gebruiken, en hecht veel aandacht aan de context waarbinnen gedrag, houdingen en communicatie van thuislozen vorm en betekenis krijgen (Snow en Anderson, 1993; Liebow, 1993, Snow en Anderson, 1987).

Om deze nieuwe onderzoeksdoelen te realiseren zien sociale wetenschappers zich genoopt tot het ontwikkelen van nieuwe wetenschappelijke instrumenten. Aan het residentiële thuisloosheidsconcept worden daartoe twee dimensies toegevoegd.

2.2.10 De netwerkdimensie van thuisloosheid

Zo benadrukken de sociaal-psychologen Grigsby, Baumann, Gregorich en Roberts-Gray (1990) dat desaffiliatie- en re-affiliatieprocessen (cf. Bahr) sleutelbegrippen blijven in het verstaan van thuisloosheid. In tegenstelling tot de vroegere desaffiliatie-theoretici verliezen zij echter de residentiële dimensie niet uit het oog en beperken zij hun steekproef tot personen die hetzij gebruik maken van 'shelters', hetzij buiten slapen. Bovendien interpreteren Grigsby et al. Bahr op een enigszins andere manier waar zij 1) de affiliatie ruimer zien dan de familiale banden en 2) desaffiliatie niet gelijk stellen met thuisloosheid, maar het zien als een proces dat leidt tot een cultuur van chronische thuisloosheid (1990: 142).

Ook de sociologen Snow en Anderson (1993) vinden de residentiële dimensie een "necessary starting point for conceptualizing homelessness". De residentiële component van thuisloosheid bepaalt de onderzoekselementen waarop het thuisloosheidsonderzoek betrekking heeft. Maar een zuiver residentiële conceptualisering laat niet toe de verschillen te vatten tussen thuislozen die allemaal dakloosheid met elkaar gemeen hebben (1993: 7). Daarom voegen zij een 'familiale ondersteuningsdimensie' toe als "... a variable that helps distinguish among different forms of homelessness" (1993: 8). Ook deze toevoeging is ten dele consistent met de stellingen van de desaffiliatie-theoretici uit de jaren vijftig. Maar waar Bahr suggereert dat thuislozen sociaal geïsoleerd zijn omdat die familiale banden niet meer bestaan of verschaald zijn, stellen Snow en Anderson die sociale isolatie in vraag, en leggen de nadruk op de aard en inhoud van het 'network of interconnected social structures' (1993: 8).

Toch zou de variabele 'familiale ondersteuning', zoals ze door Snow en Anderson wordt gehanteerd, beter verruimd worden tot een netwerk-werkvariabele. Zoniet blijft

het risico bestaan dat de rol van de familiale ondersteuning wordt gereduceerd tot de mate waarin thuislozen effectief contacten hebben met en materiële (of emotionele) ondersteuning krijgen van hun familie. Daarbij wordt de historie, de structuur (densiteit en diversiteit) en de mogelijkheden (inhoud) van de aan- én afwezige relaties buiten beschouwing worden gelaten.

Bovendien blijven andere dan familiale bindingen daardoor buiten het gezichtsveld van de onderzoekers. Terwijl juist heel wat onderzoeken aantonen dat hulpverleners en hulpverlenende organisaties hoe langer hoe meer deel uitmaken van de sociale netwerken van thuislozen (Liebow, 1993; Stark, 1994; Gounis, 1992; Rossi, 1994). Deze organisaties beïnvloeden niet alleen de overlevingsmogelijkheden en de beschikbare middelen voor de thuislozen, maar bepalen ook mee de aard en opbouw van het thuisloze leven (Snow en Anderson, 1993: 77). Daarnaast blijkt dat de organisatorische context waarbinnen deze hulpverlenende activiteiten worden opgezet, de weg uit thuisloosheid kunnen belemmeren (Stark, 1994: 553). Gounis wijst daarbij op een specifiek type institutionalisering, 'shelterization' (21) (1992: 688) dat leidt tot het niet meer (kunnen) onderhouden van netwerken met familie en vrienden buiten de 'shelter'. Het eindresultaat is een verlengd verblijf in de 'shelter' en een zich gradueel terugtrekken en demoralisatie. De wetenschappelijke vaststelling dat thuislozen geen betekenisvolle relaties meer onderhouden met vrienden en familie, is voor Gounis niet de essentie van thuisloosheid, maar juist het gevolg van de conditie thuisloosheid.

De bevindingen van deze onderzoekers leiden tot de overtuiging dat de desaffiliatietheorie van Bahr, ondanks alle kritiek, nog steeds waarde heeft in het verstaan (en remediëren) van thuisloosheid. De theorie is echter alleen bruikbaar indien desaffiliatie niet wordt gelijkgesteld aan thuisloosheid, maar wordt gezien *als het gevolg van de conditie thuisloosheid*. Thuisloosheid betekent dat men *noodgedwongen* op straat of in één of andere voorziening voor thuislozen moet overleven. Deze omstandigheden beperken de mogelijkheden van mensen om hun vroegere conventionele sociale rollen op te nemen en bindingen te onderhouden met traditionele instituties en structuren. Dat deze desaffiliatie een procesmatig karakter heeft wordt voldoende gestaafd door onderzoek (Snow en Anderson, 1993; Grisby et al., 1990; Gounis, 1992).

Daarbij moet gewezen worden op de noodzaak is om het begrip 'desaffiliatie' eenduidig toe te passen. In de literatuur wordt het begrip nogal eens herleid tot het wegvallen van vriendschaps- en verwantschapsbanden, terwijl het 'gradueel wegvallen van verbindingen met conventionele sociale structuren en instituties' centraal zou moeten staan. Thuislozen onderhouden wel sociale relaties met anderen, maar kenmerkend voor deze sociale relaties is dat ze geen of te weinig mogelijkheden inhouden om de thuislozen (opnieuw) te verbinden met de conventionele rollen en instituties. De netwerken die worden opgebouwd tijdens de periode van thuisloosheid passen hen juist aan de thuislozenrol en aan het leven op straat of in de shelter. Deze nieuwe 'zekerheden' staan dan tegenover de onzekere uitkomst van stappen die worden gezet om uit de thuisloosheid te raken. "As an example, consider the conflict that might arise when a client who is part of a "bottle gang" (affiliatie gebaseerd op drinken nvdr) seeks assistance from a case manager whose services are contingent on the client's not associating with homeless alcoholics. In such a situation, the threat of losing familiar companionship, shared drink, and the occasional floor on which to sleep could

overshadow the benefits expected from forming an alliance with the case manager" (Grigsby et al., 1990: 155).

2.2.11 De positiedimensie van thuisloosheid

Naast de residentiële dimensie en de familiale ondersteuningsdimensie, wijzen Snow en Anderson op het bestaan van een derde, "role-based dignity and moral worth dimension". Het is deze dimensie die wordt geassocieerd met de verschillende categorieën thuislozen (1993: 9). Deze laatste dimensie moet niet gezien worden als een individueel (psychologisch) kenmerk van thuislozen. De dimensie refereert naar de manier waarop de (sociale) status en (sociale) rollen van thuisloze personen worden gezien door anderen en de manier waarop thuislozen daar zelf naar kijken. Het gevoel van zelfwaarde of persoonlijke betekenis en de mate waarin die kan gerealiseerd worden, hangen af van de sociale rollen die voor iemand beschikbaar zijn.

In tegenstelling tot de meeste andere leden van de samenleving, bekleden thuislozen zelden rollen die bij consensus positief gedefinieerd worden. Thuislozen vallen buiten de hiërarchie van beschikbare samenlevingsrollen en in de thuislozenrol. Deze basisrol (masterstatus) is zeer zichtbaar en gevoelig voor stigmatisering. "Homeless street people are thus confronted continuously with the problem of constructing personal identities that are not a mere reflection of the stereotypical and stigmatized manner in which they are regarded as a social category" (1987: 1340). Thuislozen moesten dus een andere identiteit opbouwen waaraan ze zelfwaarde kunnen ontleen. Het gedrag dat hiermee gepaard gaat wordt volgens de auteurs nog al te vaak gezien als een kenmerk van thuislozen, terwijl het eigenlijk gaat om een aanpassings- en overlevingsstrategie.

Waar beide sociologen stellen dat thuisloosheid ook bepaald wordt door de mate waarin thuislozen waardigheid en morele waarde ontleen aan hun sociale rol, blijven ze thuisloosheid vooral zien op het microniveau. De plaats die mensen in de maatschappij innemen ten opzichte van anderen wordt echter ook bepaald door het aantal (status)posities dat in die maatschappij vacant zijn. Met deze stelling brengen Hopper en Baumohl de positiedimensie ook op een macro-sociologisch niveau. Zij stellen dat elke samenleving die wordt geconfronteerd met een gebrek aan beschikbare posities, structuren en organisaties gaat ontwikkelen om de 'surplus-bevolking' op te vangen. Thuisloosheid moet volgens hen in dat proces worden gesitueerd (1994: 522). In die zin krijgt het concept thuisloosheid een grotere theoretische waarde wanneer de derde dimensie verruimd wordt tot een 'positie-dimensie'.

2.2.12 Een multidimensioneel concept

Volgens Snow en Anderson is deze multidimensionele conceptualisering de enige manier om de verschillen te verhelderen die bestaan tussen de verschillende gradaties in thuisloosheid en die trouwens ook door de publieke opinie worden gevoeld. Slachtoffers van aardbevingen of tornado's, de 'migratory workers' van Nels Anderson, politiek vluchtelingen en illegalen, slachtoffers van economische recessie of verandering en de mannen en vrouwen die al jaren op straat leven, " ... each of these

groups experience some degree of homeless-ness, but the nature of that experience often varies considerably among them" (Snow en Anderson, 1993: 7).

Met de drie dimensies (residentiële dimensie, netwerkdimensie en positiedimensie) kan een onderscheid gemaakt worden tussen dakloosheid en thuisloosheid. Aan de ene kant vinden we dan bijvoorbeeld de daklozen ten gevolge van brand. Aan de andere kant staan de verschillende vormen van residentiële instabiliteit: mensen die als het ware constant in noodoplossingssituaties leven, occasioneel falen en dan letterlijk thuisloos worden. Wetenschappelijk gezien is deze residentiële afbakening geen probleem. Een goed steekproefkader sluit immers de verschillende 'soorten' thuislozen in. Ook degene die een grote mate van residentiële instabiliteit vertonen, duiken door hun regelmatig falen op in de letterlijk thuisloosheid.

In vergelijking met de beperkte residentiële visie op thuisloosheid is zo'n multidimensioneel concept veel rijker en opent het meer onderzoeksmogelijkheden. Bovendien is het concept tegelijkertijd ruimer dan het desaffiliatie-concept, waarbij het isolement en het ontbreken van verbindingen met de samenleving als kenmerk van de thuisloze centraal staan. Het (gedeelte) verlaten van het desaffiliatie-spoor betekent dat thuisloosheid gezien wordt als een conditie, een omstandigheid waarin mensen zich op een bepaald moment bevinden. Daardoor wordt het risico, dat thuislozen opgezadeld worden met enkele 'onveranderlijke' kenmerken die hen statistisch worden toegeschreven, vermeden.

Om te komen tot een meer sluitende en consistente theorie die zowel de aard van het probleem als de oorzaken, processen en gevolgen beschouwt, is een concept nodig dat aandacht heeft voor de multi-dimensionaliteit van het probleem. Thuisloosheid is een maatschappelijk verschijnsel dat in verschillende historische gedaanten telkens opnieuw opduikt. Het is een produkt van de manier waarop onze (Westerse) samenleving is georganiseerd en daarom is het belangrijk thuisloosheid te benaderen vanuit een breed theoretisch kader.

3. EEN CLASSIFICATIE VAN THUISLOZEN

Uit demografische en epidemiologische onderzoeksresultaten blijkt duidelijk dat de hedendaagse thuislozenpopulatie geen homogene groep is. Spreken of schrijven over de thuislozen houdt dan ook het risico in dat significante verschillen verhuuld blijven, wat noch een beleidsmatige aanpak, noch een wetenschappelijke benadering van het probleem ten goede komt.

De wetenschappelijke aanpak van thuisloosheid heeft ook nood aan een typologie. Een classificatieschema is voor de onderzoeker een "conceptual tool" dat hem of haar in staat stelt zijn aandacht beter te richten op bepaalde aspecten van het te bestuderen fenomeen (Snow en Anderson, 1993: 37). Verschillende onderzoekers hebben dan ook een poging ondernomen om thuislozen te classificeren of categoriseren (Rossi, 1989; Snow en Anderson, 1993; Fischer en Breakey, 1990; Roth, 1989).

Steffl maakt daarbij een onderscheid tussen beschrijvende typologieën en typologieën op basis van (veronderstelde) oorzaken van thuisloosheid (1987:52). De beschrijvende

indelingen baseren zich voornamelijk op slaappleaats en duur van thuisloosheid. De oorzakelijke typologieën delen de thuislozenpopulatie in op basis van hun persoonlijke kenmerken. Daarbij kan nog een onderscheid gemaakt worden tussen typologieën die geen meervoudige oorzaken zien (HUD) of typologieën die overlappingsen zien tussen de verschillende kenmerken (Fischer en Breakey). Daarnaast vermeldt de literatuur nog een typologie die is opgebouwd vanuit de vaststelling dat het bestaan van verschillende subgroepen in de thuislozenpopulatie een aangepast sociaal en welzijnsbeleid noodzakelijk maken (Fischer en Breakey, 1990).

Wat deze typologieën allemaal met elkaar gemeen hebben is hun ééndimensionele vertrekpunt. Daarom wordt ze hier gecontrasteerd met een typologie die is opgebouwd vanuit een multidimensionele benadering van thuisloosheid. Deze typologie, ontwikkeld door Snow en Anderson (1993) vertrekt vanuit het principe dat 1) het gedrag van thuislozen enkel kan verstaan worden binnen de sociale context waarin dat gedrag zich voordoet en dat 2) dat gedrag evolueert in de tijd. Om interpretatieproblemen te vermijden moeten we er op wijzen dat het betreffende onderzoek niet is gericht op de hele thuislozenpopulatie, maar gefocust is op alleenstaande, volwassen straatthuislozen (meestal mannen).

3.1 Op basis van gewoonlijke slaappleaats

De Ohio Homeless Study van Roth et al. (22) classificeert thuisloze personen op basis van hun "usual sleeping arrangements" en onderscheidt drie types thuisloze personen (Roth, 1989). "*Street people*" (straatthuislozen) zijn thuislozen die in de voorbije maand geen 'shelter' hebben gebruikt en buiten of in publieke plaatsen slapen. De tweede categorie zijn de "*shelter people*" (geïnstitutionaliseerde thuislozen) en de derde onderscheiden categorie zijn de "*resource people*". 'Resource people' zijn mensen die er in slagen de straat of de 'shelters' te vermijden door in goedkope hotel/motels of bij familie of vrienden te verblijven. Het onderzoek maakt echter niet duidelijk in hoeverre er verschillen bestaan tussen deze 'resource people' en de ruimere categorie 'precair gehuisvesten'

In vergelijking met de twee anderen categorieën zijn de "resource people" jonger en minder lang thuisloos. In deze subgroep worden meer vrouwen gevonden en minder mensen met ernstige problemen. Ze hebben meer hulpbronnen dan de twee andere types: parttime werk, sociale steun of een uitkering. "Street people" zijn ouder, hebben vaker geen werk of inkomen en rapporteren vaker een alcoholverslaving. "Shelter people" zijn langere periodes thuisloos en maken ook veel gebruik van andere sociale diensten. De populatie van de Ohio Study bestaat voor het grootste deel uit "shelter people" (57.4%), gevolgd door de "resource people" (24.7%) en de "street people" (14.2%). Slechts 3.7% van de steekproef kon moeilijk worden geklasseerd (Steffl, 1987: 50-51).

3.2 Op basis van persoonlijke kenmerken

Het zijn vooral deze typologieën die aanleiding hebben gegeven tot de kritiek op het demografisch onderzoek. De onderzoekers wordt verweten dat ze hiermee de schuld op

het slachtoffer schuiven. Stefl noemt het een classificatie "based on the etiology of their homeless situation" (1987: 51).

Zo een classificatie wordt gebruikt door het HUD (23) in hun studie van 'shelter' bewoners. Volgens die HUD-studie hebben 50% van de thuislozen *chronische gebreken*, met inbegrip van alcohol- of drugverslaving (of een combinatie van beiden). Op jaarbasis wordt 40 tot 50% van de populatie thuisloos naar aanleiding van een *persoonlijke crisis* (scheiding, ontslag uit ziekenhuis of gevangenis, huiselijk geweld en gezondheidsgerelateerde problemen). Als derde categorie onderscheidt het HUD de *nieuwe armen*, slachtoffers van gewijzigde economische omstandigheden in het recente verleden (35 tot 40%) (Stefl, 1987: 51).

Fischer en Breakey construeren een typologie op basis van persoonlijke kenmerken in combinatie met de levensgeschiedenis (in Stefl, 1987: 52). Ze onderscheiden de *chronisch mentaal zieken*, de *chronische alcoholici*, *straatthuislozen* en de *"situationally distressed"*. De laatste categorie is die van de nieuwe armen of de nieuwe thuislozen, en omvat vooral gezinnen en mensen die slechts episodisch thuisloos zijn. Fischer en Breakey erkennen dat er overlappingsen bestaan (bijvoorbeeld straatthuislozen met een alcoholverslaving of psychiatrische stoornis), maar menen dat ze conceptueel te onderscheiden zijn en implicaties hebben voor de planning van de dienstverlening. Daarbij kan de vraag gesteld worden in hoeverre deze typologie bruikbaar is om een beter aangepast dienstverleningsaanbod uit te bouwen, als geen rekening wordt gehouden met de complexiteit van de leefsituaties van mensen met meervoudige problemen.

3.3 Typologie voor een aangepaste beleids- en hulpverleningsbenadering

In 'Homelessness: The Extent of the Problem' (1990) onderscheiden Breakey en Fischer elf subgroepen voor wie een eigen beleid en planning van dienstverlening noodzakelijk is. De auteurs vermelden daarbij niet welk aandeel de onderscheiden subgroepen in de totale thuislozenpopulatie hebben.

'*Straatthuislozen*' zijn de meest behoeftigen onder de thuislozen. Maar het zijn tevens degenen die het moeilijkst kunnen geholpen worden omdat zij verschillende problemen in zich combineren: verslaving, psychiatrische en fysieke gezondheidsproblemen komen veel voor in deze subgroep. Straatthuislozen zijn het meest vervreemd van de mainstream van de Amerikaanse samenleving, wat speciale inspanningen (zoals "outreach-work") noodzakelijk maakt.

Thuisloze gezinnen maken een groot deel van de thuislozenpopulatie uit. Hun aandeel varieert sterk van stad tot stad en is gebonden aan de het aanbod. Het gaat meestal om de zwakste gezinnen met beperktere ondersteuning vanuit het familiaal netwerk en vaak ook met een labiel gezinsverleden. Dit betekent ook dat veel kinderen slachtoffer worden van thuisloosheid.

Omwille van de gevolgen van thuisloosheid en verblijf in 'shelters' zien Fischer en Breakey *kinderen* (die hoofdzakelijk in 'shelters' verblijven) en adolescenten (vaker op

straat) als een aparte subgroep in de thuisloosheid. Zij zijn het slachtoffer van een constante verhuis van de ene naar de andere shelter. Hun schoolloopbaan wordt er door onderbroken en hun sociale ontwikkeling gestoord. Jonge kinderen in shelters blijken angstiger en meer depressief en vertonen een algemene ontwikkelingsachterstand (vooral taal). (Fischer en Breakey, 1990:38).

Thuisloze jongeren worden meestal niet opgenomen in de thuislozenpopulatie. Toch gaat het volgens het U.S. Department of Health and Human Services jaarlijks over meer dan 1 miljoen jongeren. Sommigen verlaten het ouderlijk huis zonder ("runaways"), anderen met toestemming van hun ouders ("*homeless youth*"). Daarnaast zijn er de "*streetkids*" die zich hoofdzakelijk aan het straatleven aanpassen door illegale activiteiten. Onderzoeken in dit verband wijzen op een groep die een steeds groter risico loopt om tussen de mazen van de jeugd- en volwassenen-hulpverlening te vallen. Het feit dat in deze groep veel zelfmoord, alcohol- en drugmisbruik, prostitutie, hepatitis en HIV-infecties voorkomen maakt hen de risicogroep bij uitstek (Fischer en Breakey, 1990:38).

Een vijfde subgroep zijn de thuisloze '*geesteszieken*'. We zetten het begrip geestesziek hier bewust tussen haakjes omwille van de vaagheid van dit begrip. In de geesteszieke populatie zijn immers nog verschillende subgroepen te onderscheiden. Schizofrenie, psychose, verslaving, persoonlijkheidsstoornissen en depressie worden (te veel) onder dezelfde noemer "mentally ill" gebracht (Stefl, 1987, Breakey en Fischer, 1990).

Andere onderscheiden subgroepen zijn de *alcoholverslaafden* en de *drugverslaafden*. Het lijkt echter moeilijk deze twee subgroepen te onderscheiden gezien de overlapping tussen beiden. In een recent artikel stellen Breakey en Fischer zelf vast dat "... characterizing homeless individuals in terms of unitary ADM disorders is to a great extent an artifact of current approaches to service delivery, research and funding rather than a reflection of discrete diagnostic entities" (1991: 1118). Het lijkt hen meer aangewezen om individuen te beschrijven in termen van interacterende problemen.

Omwille van het hoge risico dat intraveneuze druggebruikers lopen op thuisloosheid neemt het aantal *aidspatiënten* onder de thuislozen toe en verkleint hun kans op het vinden van een woning. Beleidsmatig moeten ze daarom als aparte groep worden beschouwd.

De drie laatste subgroepen zijn *thuisloze werknemers*, *rurale thuislozen* en *thuislozen in de gevangenis*. Thuisloze werknemers worden apart vernoemd omwille van het feit dat het gaat om mensen die, ondanks het feit dat ze tewerkgesteld zijn, er niet in slagen een woning te huren. Verschillende auteurs wijzen op het feit dat veel thuislozen genoeg moeten nemen met slecht betaalde jobs maar ook op het feit dat het vaak gaat om tijdelijke arbeid (Rossi, 1989; Liebow 1993) of om "odd jobs" (Blake en Abbott, 1989: 173). In die zin lijkt de aard van de tewerkstelling belangrijker dan de tewerkstelling op zich.

3.4 Een typologie voor straatthuislozen

Snow en Anderson (1993) ontwikkelden een typologie die gebaseerd is op "life-style"-variabelen die het mogelijk maken om de adaptieprocessen van thuislozen aan het leven op straat te verstaan én fungeren als contrastdimensies (om de verschillende subgroepen te onderscheiden). De eerste vier variabelen betreffen de leefstijl van de thuislozen, met aandacht voor werk en levensonderhoud, voor mobiliteit, voor slaappleaats en voor gebruik van alcohol of drugs. De cognitieve variabelen zijn de "identity talk" (betekenissen die thuislozen aan zichzelf toekennen), de mate waarin het straatleven vanzelfsprekend of problematisch is en de mate waarin wordt gesproken over ontsnappen aan thuisloosheid. Deze zeven variabelen worden aangevuld met de variabele thuisloosheidsduur om na te gaan of de levenswijzen in tijd evolueren. Op basis van deze variabelen construeren ze een typologie met drie algemene types (de "recently dislocated", de "straddlers" en de "outsiders"), waarbij de twee laatste categorieën nog eens worden onderverdeeld in twee, respectievelijk vijf subgroepen.

Een vijfde van de straatthuislozenpopulatie wordt gevormd door de recent thuislozen. Zij zijn nog sterk gericht op een terugkeer naar het niet-thuisloze leven. Ze nemen afstand van de 'thuislozenrol' en gaan druk op zoek naar werk. In deze groep vinden we de meeste vrouwen. Hun gemiddelde leeftijd ligt ver onder die van de anderen (26 jaar t.o.v. 36 jaar voor de hele populatie) en ze zijn hoofdzakelijk minder dan zes maanden thuisloos (77%) (1993: 46-51).

Naarmate de thuisloosheid aanhoudt, verandert het gedrag van de thuislozen. Ze hebben minder angst voor het straatleven en leren andere thuislozen kennen. Ze willen nog altijd uit de thuisloosheid raken, maar hun plannen worden minder concreet. Deze "straddlers" maken 36% van de thuislozenpopulatie uit. Deze algemene categorie bestaat hoofdzakelijk (92%) uit "regular straddlers" die gemiddeld zes jaar ouder en 10 maanden langer thuisloos zijn dan de 'recent thuislozen'. Zonder zich echt positief te identificeren met de andere thuislozen, nemen ze toch minder afstand van de thuislozenrol. De 'institutioneel aangepaste straddlers' vormen een zeer kleine subgroep. Deze thuislozen zijn nog een paar jaar ouder en bijna twee keer zo lang thuisloos dan de 'regulars'. Zij wisselen periodes op straat af met verblijven in instituten (gevangenis, asielen en 'shelters'). Dit zijn vaak mensen die al van jongsaf aan in sterk gestructureerde omgevingen verblijven (weeshuizen, bijzondere jeugdzorg, leger, ...) (1993: 52-56).

Niet alle recent thuislozen komen terecht in de categorie 'straddlers' maar raken zowel cognitief als in hun dagelijkse routine gericht op het overleven op straat (in plaats van te trachten aan het straatleven te ontsnappen). Zij worden "outsiders" en vormen de grootste subgroep in de straatthuislozenpopulatie (45%). Het begrip 'outsider' refereert naar "... the condition of being either permanently and by ascription set outside the structural arrangements of a given social system, or being situationally or temporarily set apart, or voluntarily setting oneself apart from the behavior of status-occupying, role-playing members of that system" (Turner gecit. in Snow en Anderson, 1993: 57). Voor hen is het straatleven dagelijkse routine geworden.

Deze algemene categorie bestaat volgens Snow en Anderson uit de "tramps" (24), de "bums" en de "mentally ill". De 'tramps' onderscheiden zich van de twee anderen door

hun hoge mobiliteit en hun sterk onafhankelijkheidsgevoel. Ze drinken veel, maar niet zoveel als de 'bums'. Hun identificatie met de straatthuislozenrol uit zich onder andere door het gebruik van "street names". In deze subgroep kunnen nog twee subgroepen onderkend worden, met name de "*traditional tramp*" (5%) en de "*hippie tramp*" (9%). De thuislozen uit de eerste groep leven vooral van loonarbeid en hun reizen worden vooral bepaald door veranderingen in de arbeidsmarkt. De tweede groep zijn de erfgenamen van de tegencultuur van de jaren zestig. Alcohol en drugs hebben een centrale plaats in hun leven. Ze zijn gemiddeld 21 jaar jonger dan hun traditionele tegenhanger (31 jaar t.o.v. 52 jaar).

De "bums" (21%) daarentegen, zijn weinig mobiel en gebruiken veel alcohol. Ook hier worden nog twee subgroepen onderscheiden: de "*traditional bum*" (18%) en de "*redneck bum*" (3%). Het leeftijdsverschil tussen beiden is groot (47 jaar t.o.v. 31 jaar) en de 'traditionals' zijn langer thuisloos. 'Rednecks' treden meer op in groep en zijn ook meer gehavend door diverse gevechten.

De laatste subgroep zijn de "mentally ill" (10%). Hun overlevingsstrategieën wijken sterk af van de die van alle anderen. Ze zijn het minst mobiel en wijken het minst af van hun dagelijkse routines. Ze overleven meestal van bedelen en van wat de vuilbak hen biedt. De anderen ontwijken hen en daardoor zijn ze het meest van alle straatthuislozen 'outcasts'. Ze zijn als het ware "...strangers in the street world of the homeless" (1993: 68).

Van alle typologieën die in de onderzoeksliteratuur worden vermeld, is deze typologie het meest uitgewerkt. Ze toont alleszins aan dat typologieën op basis van 'gewoonlijke slaappleaats' of 'persoonlijke kenmerken' hun beperkingen hebben, omdat ze nog te algemeen zijn om ons een inzicht te verschaffen in de verschillen die tussen thuislozen bestaan. Voor het onderzoek dat zich richt op de patronen en adaptieprocessen van de straatthuislozenpopulatie kan deze typologie allicht een echt "conceptual tool" zijn. Het enig probleem dat deze classificatie oplevert, is dat omwille van de vele onderverdelingen er uiteindelijk nog slechts een paar onderzoekselementen per categorie overblijven (aantal per type varieert tussen 5 en 56).

4. CONCLUSIES

4.1 Het Amerikaanse thuisloosheidsonderzoek

In dit artikel werd aangetoond dat het door Amerikaanse onderzoekers gehanteerde thuisloosheidsconcept, in de loop van de twintigste eeuw sterk geëvolueerd is. Werd thuisloosheid in het onderzoek van de jaren twintig en zestig nog gedefinieerd als 'het niet hebben van familiebanden', dan staat in het hedendaagse onderzoek 'het niet kunnen beschikken over een onderdak' centraal. Deze concepten sluiten nauw aan bij de realiteit van het thuisloze leven. De thuislozen van Nels Anderson zijn hoofdzakelijk mobiele mannen, al dan niet op zoek naar werk. Bahr typeert de thuislozen als "disaffiliated men", die, afgescheiden van de andere burgers, hun leven doorbrengen in de Amerikaanse Skid Rows. De hedendaagse Amerikaanse thuislozen zijn daarentegen een zeer heterogene groep. Thuisloze mannen, vrouwen, kinderen,

chronische en niet-chronische thuislozen lijken nog enkel hun dakloosheid met elkaar gemeen te hebben.

Een (verregaande) differentiëring mag dan beleids- en hulpverleningsmatig relevant zijn, onderliggend schuilt een sociologische gelijkheid die volgens Snow en Anderson meer aandacht behoeft. Ten dele consistent met de desaffiliatietheorie van Bahr, leggen ze er de nadruk op dat de familiale ondersteuning waarover niet-thuislozen kunnen beschikken, bij thuislozen (in verschillende gradaties) aangetast is. Bovendien heeft thuisloosheid tot gevolg dat de verschillende rollen die niet-thuislozen opnemen in de samenleving, bij thuislozen wordt gereduceerd tot één rol, de thuislozenrol, waaraan zij bitter weinig morele waarde en waardigheid kunnen ontleen.

Gezien het feit dat thuisloosheid een maatschappelijk verschijnsel is, wordt in dit artikel gepleit voor een verruiming van deze twee laatste dimensies van thuisloosheid. De familiale ondersteuningsdimensie kan uitgebreid worden tot het ruimere sociale netwerk en de roldimensie dient verruimd te worden tot de (aard van de) posities die een samenleving haar leden ter beschikking stelt. Op die manier wordt duidelijk dat thuisloosheid niet alleen op het microniveau een rol speelt, maar dat ook sociale factoren (meso-niveau) en structurele factoren (macroniveau) in beschouwing moeten genomen worden. Thuisloosheid zou moeten beschouwd worden als een (maatschappelijke) conditie van dakloosheid, waarin mensen gradueel uitgesloten worden van conventionele sociale rollen en traditionele instituties, en waardoor hun waardigheid en zelfwaardegevoel worden aangetast. Als gevolg hiervan gaan thuisloze personen aanpassings- en overlevingsstrategieën ontwikkelen die de weg uit thuisloosheid belemmeren, dan wel mogelijk maken.

4.2 De betekenis van de Amerikaanse onderzoeksresultaten voor Vlaanderen

In de inleiding van dit artikel stelden we dat onze keuze voor de thema's 'conceptualisering en typologie' een relevante bijdrage kan leveren in het sociologisch onderzoek naar thuisloosheid in Vlaanderen. Deze stelling willen we hier kort toelichten.

Alles wijst er namelijk op dat er zich in het Nederlandstalig thuisloosheidsonderzoek een ontwikkeling voltrekt die parallellen vertoont met het Amerikaanse thuisloosheidsonderzoek. De definitie van Heydendael is immers ontwikkeld op het einde van jaren zestig en het begin van de jaren zeventig, toen de 'nieuwe thuislozen' nog niet in het straatbeeld waren verschenen. Juist omdat deze definitie te sterk verbonden is met de kenmerken van de thuislozenpopulatie die oorspronkelijk verbleef in de instellingen voor thuislozenzorg (intematen en passantenverblijven), vinden Greshof en Deben deze sociaal-psychologische definitie een onbruikbaar instrument in het hedendaagse thuisloosheidsonderzoek. Bovendien heeft de definitie geen oog voor het episodische en tijdelijke karakter van thuisloosheid (1994: 5). Ook ten aanzien van het onderzoek in Vlaanderen stelt zich de vraag naar de bruikbaarheid van het 'oude' thuisloosheidsconcept dat in het begin van de jaren zeventig (De Clercq et al., 1992) werd ontwikkeld. Bovendien heeft het onderzoek in Vlaanderen tot het begin van de jaren

negtig hoofdzakelijk in het teken van de depenalisering van de landloperij (en dus gefocust op een specifieke categorie thuislozen) gestaan.

Daarbij moet vastgesteld worden dat het begrip 'thuisloze' niet alleen wordt toegepast op 'letterlijk thuislozen', maar ook op een ruimere groep kansarmen. Zo vermeldt Spierings het gebruik van de term 'verborgen thuislozen' voor woningvervuilers (1991: 418). Het gebruik van deze term wordt ook toegepast op alleenstaande kansarmen (Neirinckx, 1991). In het verlengde daarvan wijzen De Clercq et al. op de grote groep thuislozen die verblijven in pensioen, logementen en gemeubelde kamers (1992: 6).

Deze ruime toepassing van het begrip thuisloosheid heeft in niet geringe mate te maken met de emotioneel-affectieve invulling van 'een thuis'. Daardoor staat het veronderstelde relationele onvermogen en het gebrek aan intermenselijke relaties centraal in de beeldvorming over thuisloosheid.

Deze verbinding wordt door verschillende auteurs negatief geëvalueerd; omwille van de vooroordelen die ze oproept (Greshof en Deben, 1994), omwille van de negatieve 'labeling' die er mee gepaard gaat (Barbier, 1994) of omwille van de medicalisering en/of psychologisering van thuisloosheid (Van Gestel, 1994; Spierings, 1991).

Allicht heeft deze negatieve evaluatie bijgedragen tot de ontwikkeling van een nieuwe terminologie in het sociologisch thuisloosheidsonderzoek. Zo wordt geopteerd voor dakloosheid in plaats van thuisloosheid (Van Gestel, 1994) en er wordt in toenemende mate een onderscheid gemaakt tussen de 'oude' en de 'nieuwe' thuislozen. Driessens (in Van Looveren, 1995) onderscheidt tijdelijk daklozen en chronisch daklozen. Van Looveren houdt het bij de categorieën tijdelijk thuislozen en chronisch thuislozen (1995: 14).

We kunnen ons de vraag stellen in hoeverre een onderscheid tussen dak- en thuisloosheid een sociologisch relevant onderscheid is. De scheiding suggereert dat het ontbreken van een onderdak een louter materieel probleem is. Vanuit een sociologisch perspectief kan echter gesteld worden dat het (niet meer) kunnen beschikken over een onderdak mensen in een specifieke positie plaatst, waardoor de betekenis die anderen aan hen toekennen én de betekenis die zij zichzelf toekennen, verandert. Dakloosheid betekent dat mensen niet kunnen beschikken over een gegeven dat voor het grootste deel van de bevolking een normaal gegeven is. Het kunnen beschikken over een woning (of onderdak) is dus een betekenisvol sociaal gegeven. Huizen belichamen volgens Watson zelfs "the dominant ideology of a society and reflect the way in which that society is organized" (1986: 3). Wonen is dus geen materieel en individueel, maar een maatschappelijk gebeuren (Barbier, 1994:121). In die zin snijdt de definitie van dakloosheid zoals ze door het Nederlands ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer wordt gehanteerd "Dakloosheid betekent geen onderdak hebben. Bij thuisloosheid is er meer aan de hand." geen hout (Van Gestel, 1994: 54).

De reactie op (de resultaten van) het sociaal-psychologisch thuisloosheidsonderzoek lijkt te resulteren in een tendens waarbij de nadruk meer en meer komt te liggen op dakloosheid als de gemeenschappelijke factor tussen 'mensen die geen onderdak hebben' en 'mensen waarbij er meer aan de hand is', tussen tijdelijk en chronisch dak-

of thuislozen, tussen nieuwe en oude vormen van thuisloosheid. Voldoende aanzetten, zo menen wij, voor de ontwikkeling van een nieuw concept van dakloosheid waarin het oude thuisloosheidsconcept (ten dele) kan worden geïntegreerd. Het multi-dimensioneel thuisloosheidsconcept van Snow en Anderson (1993) kan daarbij als inspiratiebron dienen.

De realiteit van het thuisloze leven legt aan het wetenschappelijke onderzoeker zijn eisen op. En die realiteit blijkt gedifferentieerder en complexer dan een dichotomie 'dakloze-thuisloze' doet uitschijnen. De typologieën die in het Amerikaanse thuisloosheidsonderzoek werden ontwikkeld, tonen bovendien duidelijk aan een dichotome typologie een beperkte wetenschappelijk-instrumentele waarde heeft.

Deze vaststellingen nopen ons inziens tot een verdere ontwikkeling van het concept thuisloosheid. Een kwestie van weten wat we onderzoeken.

VOETNOTEN

- (1) Deze eindverhandeling belicht achtereenvolgens de conceptualisering en operationalisering van het begrip thuisloosheid, de methodologie van het thuisloosheidsonderzoek, de demografische kenmerken van de thuislozenpopulatie, de impact van structurele factoren en sociale netwerken en tot slot de inzichten die het Amerikaanse thuisloosheidsonderzoek ons biedt in het thuisloze bestaan.
- (2) Deze armenwetten bepaalden dat elke stad verantwoordelijk was voor de zorg van haar eigen armen. Daarmee werd een kritisch onderscheid gemaakt tussen de 'gevestigden' en de nieuwkomers. Landlopers werden gedwongen terug te keren naar hun laatste 'vestigingsplaats'. Enkel de gevestigden (geaccepteerd als gemeente-inwoner door stemming of door afstamming) konden een beroep doen op de lokale armenzorg. Dit vestigingsprincipe gold in de publieke bijstand nog tot ver in de twintigste eeuw. Pas in 1969 besliste het Hooggerechtshof dat een verblijfsduurrestrictie inzake toegang tot bijstandsregelingen ongrondwettelijk was (Rossi, 1989: 17-18).
- (3) Een "hobo" is een "migratory worker", een tramp is een "migratory non-worker" en een bum is een "non-migratory non-worker" (Anderson, 1967).
- (4) *Skid Rows* ontstonden in de Verenigde Staten op het einde van de 19de eeuw en waren een stedelijk verschijnsel. Hier werden de rondtrekkende arbeiders, meestal alleenstaande mannen, ruimtelijk gescheiden van de andere inwoners. Deze mannen leefden vooral van handenarbeid op tijdelijke basis; laden en lossen van schepen en treinen en andere economische activiteiten die daarmee verbonden waren. Deze economische activiteit vond meestal plaats aan de rand van de steden waar de overslag van allerlei goederen geconcentreerd was. Hierrond ontwikkelden zich in een latere fase buurten met een amalgaam aan voorzieningen die gericht waren op verschillende behoeften van deze 'transient workers': goedkope hotels en restaurants, cafés en bars, bordelen en theaertjes, pandjeshuizen en goedkope kledingwinkels. Ook allerhande 'evangelische'

organisaties vestigden zich hier en trachten via het bieden van onderdak en voeding van de thuisloze mannen opnieuw respectabele christelijke burgers te maken (Rossi, 1989: 20-21). In de loop van de jaren vijftig zal de economische functie van deze buurten aftakelen. Vanaf dan kan 'Skid Row' vertaald worden als achterbuurt. Omwille van de eigenheid van deze buurten blijven we de term Skid Row echter verder onvertaald gebruiken.

- (5) Onder leiding van hun 'generaal' Jacob S. Coxey protesteerden ze in 1894 in een 'March of Tramps on Washington D.C.' o.a. tegen het feit dat ze in tijden economische recessie als eersten werden ontslagen.
- (6) Niet alle steden en gemeenten waren echter bereid om de noden van de rondtrekkende thuislozen te lenigen. In New York City werd meer geld uitgegeven aan het 'op transport zetten' van 'transient' thuislozen dan aan de uitbouw van diensten voor de lokale thuislozen.
- (7) In 1958 worden ongeveer 100 buitenslapers gevonden in Chicago. Daar tegenover staan 1400 buitenslapers die door Rossi in 1985 in dezelfde stad worden geteld (Rossi, 1989:38).
- (8) Openbare dronkenschap, bedelarij en andere statusdelicten zijn gedecriminaliseerd.
- (9) Aangezien die studies aantonen dat de 'old homeless' een uitstervend verschijnsel was, zijn hele Skid Rows aan de renovatietendens ten onder gegaan. (Rossi, 1989: 343).
- (10) Bogue, D.B. (1963), *Skid Row in American Cities*. Chicago: Community and Family Study Centre, University of Chicago. Blumberg, L., Schipley, T.E., Shandler, I.W., (1973), *Skid Row and its alternatives*. Philadelphia: Temple University Press. Bahr, H.M., Caplow, T., (1974), *Old men: Drunk and sober*. New York: New York City Press.
- (11) SRO's of "single occupancy rooms" hotels verhuren eenpersoonskamers, meestal per week of per maand tegen goedkope prijzen. Ze beschikken meestal niet over eigen badkamer en keuken en worden slechts gebrekkig onderhouden (Rossi, 1989: 11).
- (12) Het zijn meestal oude fabrieksgebouwen waar oorspronkelijk grote ruimten met scheidingswanden worden verdeeld in kamertjes. Hierin is meestal slechts ruimte voor niet veel meer dan een matras. De scheidingswanden gaan niet tot vloer of plafond om enige ventilatie mogelijk te maken (Rossi, 1989: 30).
- (13) Vooral de Community for Creative Non-Violence en de National Coalition for the Homeless spelen hierin een belangrijke rol. Deze laatste is een sociale beweging die thuislozen wil helpen en hun belangen wil verdedigen. Het is een los samenwerkingsverband van lokale coalities dat in verschillende grote steden sociale verandering nastreeft en een verbetering van de condities waarin

thuislozen verblijven. Volgens Rossi is de NCH echter blijven steken in een bewustmakingscampagne (van thuisloosheid en van groeiende omvang) (1987: 15).

- (14) Mensen die leven in onaangepaste of overbevolkte woningen.
- (15) Zo recruteert het onderzoek van Sosin, Piliavin en Westerfelt mensen vanuit alle voorzieningen *in de binnenstad* waar thuislozen volgens de stuurgroep van het project gebruik van maken (1990: 159).
- (16) Gebouwen met uitsluitend te verhuren kamers.
- (17) Het begrip 'shelter' kan letterlijk vertaald worden als onderdak of schuilplaats, maar ook als lighal of doorgangshuis. Het wordt in de literatuur ook in al zijn betekenissen gebruikt; het gaat van centra met een loutere bed-functie tot de bed-bad-brood- en zelfs begeleidingsfunctie. Het is in die zin niet altijd een equivalent van de in Vlaanderen gebruikte term 'opvangcentrum of onthaaltchuis'.
- (18) De Amerikaanse 'shelters' worden ook gebruikt door mannen en vrouwen die leven in goedkope kamers (die per dag of per week worden verhuurd), en die op het einde van de maand onvoldoende financiële middelen hebben om hun onderdak verder te betalen.
- (19) De Verenigde Staten kennen ook de "*battered womens houses*", vergelijkbaar met de Vlaamse vluchthuizen, en specifiek gericht op opvang en begeleiding van mishandelde vrouwen.
- (20) We leggen hier de nadruk op 'lijken' omdat in veel artikels geen expliciete operationele definitie is weergegeven, waardoor zelfs na lezing van de artikels niet altijd duidelijk wordt wie wel en niet in de onderzoekspopulatie is opgenomen.
- (21) Het begrip 'shelterization' werd voor het eerst gebruikt door Gounis en Susser met de bedoeling om onderzoek en klinische interventies te focussen op een specifiek type institutionalisering dat wordt teweeg gebracht door de 'shelter' omgeving (Gounis, 1992: 688). Het resultaat van dit proces is het aanvaarden van de 'shelter' afhankelijkheid.
- (22) Roth, D., Bean, J., Lust, N., Saveneau T., (1985), *Homelessness in Ohio: A study of people in need*. Columbus: Ohio Department of Mental Health, Office of Program Evaluation. Eén van de 31, door Rossi geselecteerde studies.
- (23) U.S. Department of Housing and Urban Development (1984) *A Report to the Secretary on the Homeless and Emergency Shelters*.
- (24) Samen met de 'hobo', zijn de 'tramp' en de 'bum' al een oude typologie. Het eerste begrip refereert naar de 'migratory worker', het tweede naar de 'migratory

nonworker' (landloper) en de 'bum' tenslotte refereert naar de 'nonmigratory nonworker' (schooier).

BIBLIOGRAFIE

- ANDERSON, N., (1967, 4° druk), *The Hobo. The Sociology of the homeless man. A study prepared for the Chicago Council of Social Agencies under the direction of the Committee on Homeless Men.* (1923) Chicago/London: Phoenix Books, The University of Chicago Press; xxix + 296 p.
- BAKER, S.G., (1994), 'Gender, Ethnicity, and Homelessness. Accounting for Demographic Diversity on the Streets', *American Behavioral Scientist*, 37 (4): 476-504.
- BARBIER, I., (1994), 'Thuisloosheid: een aanzet tot een systeemtheoretische benadering van het fenomeen', *Systeemtheoretisch Bulletin*, 1994-1995 (2): 110-126.
- BINGHAM, R.D., R.E. GREEN, S.B. WHITE (1987), *The Homeless In Contemporary Society.* Newbury Park/London: Sage Publications; 276 p.
- BLASI, G.L., (1990), 'Social Policy and Social Science Research on Homelessness', *Journal of Social Issues*, 46 (4): 207-219.
- BLASI, G.L., (1994), 'And We Are Not Seen. Ideological and Political Barriers to Understanding Homelessness', *American Behavioral Scientist*, 37(4): 563-586.
- BURT, M., B. COHEN (1989), 'Differences among Homeless Single Women, Women with Children, and Single Men', *Social Problems*, 36 (5): 508-524.
- DE CLERCQ, K., G. VAN MENXEL, G. WERKERS (1992), *Thuisloosheid en Thuislozenzorg.* Antwerpen: Thuislozenzorg Vlaanderen, 22 p.
- DRIESSENS K., (1994), *Van Belgische landloper naar Vlaamse thuisloze. Gaan de landlopers daarmee akkoord?* Antwerpen, U.I.A.: Departement Politieke en Sociale Wetenschappen, 31 p.
- ELLIOT, M., L.J. KRIVO (1991), 'Structural Determinants of Homelessness in the United States', *Social Problems*, 38 (1): 113-129.
- FISCHER, P.J., W.R. BREakey (1991), 'The Epidemiology of Alcohol, Drug, and Mental Disorders Among Homeless Persons', *American Psychologist*, 46 (11): 1115-1128.
- GOUNIS, K., (1992), 'The Manufacture of Dependency. Shelterization Revisited', *New England Journal of Public Policy*, 8 (1): 685-693.
- GRESHOF, D., L. DEBEN (1994), *Homeless careers in Amsterdam: a longitudinal research project.* Amsterdam: University of Amsterdam (Department of Sociology), Bielefeld, Germany. Ongepubliceerd.
- GRIGSBY, C. e.a. (1990), 'Disaffiliation to Entrenchment: A Model for Understanding Homelessness', *Journal of Social Issues*, 46 (4): 141-156.
- HEYDENDAAL, P. (1995), 'Over het bewustzijn van thuislozen', *Passage*, 4: 27-30.
- HOCH, C. (1987), 'A Brief History of the Homeless Problem in the United States', pp. 16-32, in: BINGHAM, R., R.E. GREEN, S.B. WHITE (eds.), *The Homeless In Contemporary Society*, Newbury Park/London: Sage Publications.
- HOPE, M., J. YOUNG (1986), *The Faces of Homelessness.* Massachusetts/Toronto: Lexington Books, 318 p.

- HOPPER, K., J. BAUMOHL (1994), 'Held in abeyance. Rethinking Homelessness and Advocacy', *American Behavioral Scientist*, 37 (4): 522-552.
- JENCKS, C. (1994), *The homeless*. Cambridge, Massachusetts / London, England: Harvard University Press; VIII, 161 p.
- KOEGEL, P., M.A. BURNAM, R.K. FARR (1990), 'Subsistence Adaption Among Homeless Adults in the Inner City of Los Angeles', *Journal of Social Issues*, 46 (4): 83-107.
- LIEBOW, E., (1993), *Tell Them Who I Am. The Lives of Homeless Women*. New York/Oxford: The Free Press; xxi + 339 p.
- MCCHESENEY, K.Y. (1990), 'Family Homelessness: A systemic Problem', *Journal of Social Issues*, 46 (4): 191-205.
- MOMENI, J.A. (1989), *Homelessness in the United States. Volume I: State Surveys*. New York, London: Greenwood Press; xxv + 258 p.
- NEIRINCKX, P.M. (1991), *Nooit meer thuis. In het voetspoor van een bewoner van het marginaal woonecircuit*. Brussel: Koning Boudewijnstichting; 46 p.
- PEROFF, K. (1987), 'Who Are the Homeless and How Many Are There', pp. 33-45, in: BINGHAM, R.D., R.E. GREEN, S.B. WHITE (eds.), *The Homeless In Contemporary Society*, Newbury Park/London: Sage Publications.
- RAES, K. (1994), 'Sociale grondrechten en sociale uitsluiting. Enkele summier ethische bedenkingen'. Paper gebracht op het Colloquium "Sociale grondrechten en sociale uitsluiting", Antwerpen: Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen, 7p.
- ROSSI, P.H. (1989), *Down and Out in America. The origins of Homelessness*. Chicago/London: The University of Chicago Press, xi+ 247 p.
- ROSSI, P.H. (1994), 'Troubling Families. Family Homelessness in America', *American Behavioural Scientist*, Vol. 37(3); 342-395.
- ROTH, D. (1989), 'Homelessness in Ohio: A Statewide Epidemiological Study', pp. 145-163, in: MOMENI, J.A. (ed.), *Homelessness in the United States. Volume I: State Surveys*, New York, London: Greenwood Press.
- SHINN, M., B.C. WEITZMAN (1990), 'Research on Homelessness: An Introduction', *Journal of Social Issues*, 46 (4): 1-11.
- SHINN, M., C. GILLESPIE (1994), 'The Roles of Housing and Poverty in the Origins of Homelessness', *American Behavioral Scientist*, 37 (4): 505-521.
- SHLAY, A., P.H. ROSSI (1992), 'Social Science Research and Contemporary Studies of Homelessness', *Annual Review of Sociology*, (18): 129-160.
- SNOW, D.A., L. ANDERSON (1987), 'Identity Work among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities', *American Journal of Sociology*, 92 (6): 1336-1371.
- SNOW, D.A., L. ANDERSON, P. KOEGEL (1994), 'Distorting Tendencies in Research on the Homeless', *American Behavioral Scientist*, 37 (4): 461-475.
- SNOW, D.A., L. ANDERSON (1993), *Down on Their Luck. A Study of Homeless Street People*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- SOSIN, M., I. PILIAVIN, H. WESTERFELT (1990), 'Toward a longitudinal Analysis of Homelessness', *Journal of Social Issues*, 46 (4): 157-174.
- SPIERINGS, F. (1991), 'Relationele onbekwaamheid van thuislozen? De moderniseringstheorie', *Sociologische Gids*, 91 (6): 414-423.
- STARK, L. (1994), 'The Shelter as "Total Institution". An Organizational Barrier to Remediating Homelessness', *American Behavioral Scientist*, 37 (4): 453-562.

- STEFL, M.E. (1987), 'The New Homeless. A National Perspective', in: pp. 46-63, BINGHAM, R.D., R.E. GREEN, S.B. WHITE (eds.), *The Homeless In Contemporary Society*. Newbury Park/London: Sage Publications.
- VAN DE VEN, I. (1995), *Van stoelendans tot identiteitsopbouw. Thuisloosheid in de Amerikaanse onderzoeksliteratuur (Eindverhandeling)*, Universitaire Instelling Antwerpen: Departement Politieke en Sociale Wetenschappen; 125 p.
- VAN GESTEL, B. (1994), 'Een doos voor daklozen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 21 (2): 51-70.
- VAN LOOVEREN, L. (1995), 'De kasseilegger. Straathoekwerk en chronisch thuislozen' in *Sociaal*, 16 (3): 14-17.
- WATSON, S. (1986) *Housing and Homelessness. A Feminist Perspective*. London: Routledge en Kegan Paul; 186 p.
- WEITZMAN, B.C., J.R. KNICKMAN, M. SHINN (1990), 'Pathways to Homelessness Among New York City families', *Journal of Social Issues*, 46 (4): 125-140.